

Eseistikos „banginis“ šiandien yra kultūros savaitraštis „Šiaurės Atėnai“. Ten eseistiką skelbia Sigitas Parulskis, neseniai sudaręs ir išleidęs savo publikuotų esė knyga „Nuogi drabužiai“, kurią apibūdintume kaip aštrų metafizinį fiziologizmą, Gintarė Adomaitytė, rašanti švelnią moterišką eseistiką, Alfonsas Andriuškevičius, egzistencinių esė autorius, Jurgis Kunčinas, rašantis nūdienos temomis ir sovietmečio atstumtųjų bohemos reminiscencijas, kupinas humoro, Regimantas Tamošaitis, literatūrinių ir virtualios realybės esė meistras, Giedra Radvilavičiūtė, sėkmingai debiutavusi išsyk šiam žanre ir tapusi tam tikra galutinės eseistikos emancipacijos liudininke, Sigitas Geda, kurio publikuojami dienoraščiai žanro požiūriu irgi yra aštrios eseistikos paribyje, šių eilučių autorius bei kartkartėmis kiti.

Esė įsitvirtinusi, ir dabar ima kilti tiek jos populiarumas, tiek noras jas rašyti, ne vienas rašytojas, poetas dabar kuria ar sudarinėja savo eseistikos rinktines.

Prieš dešimtmetį Lietuvoje neegzistavusi, nerašyta, dabar esė patiria tam tikrą renesansą ar piko valandą. Pasak literatūros kritikų, ji paveržia iš trumposios prozos jos vietą, yra aktualesnė, originalesnė, emociškesnė ir intelektualesnė, provokuojanti ir paprasčiausiai įdomi; galiausiai – kompaktiška, tai šiais laikais irgi yra svarbu.

KAIP RAŠYTI ESĖ

Eseistika Lietuvoje jaunas ir naujas žanras, nors šiaip, be abejo, Romos imperijos laikus siekia, Lukianas, tarkime, buvo eseistas. Ir Egipte tos eseistikos galima prisirankioti norint.

Bet Lietuvoje eseistika neturi pakankamo įdirbio, painiojama su publicistika, ir kaip žanras tikrai yra užuomazgos stadijoje.

Tad į pagalbą būsimesiems eseistams siūlyčiau jei ne vadovėlį, tai bent kelis pamintijimus, kaip esė rašytina. Tikiuosi, kad šis žanras gali būti plėtojamas, vartomas, vartojamas, o ir perspektyvus, nes eseistų (kaip ir romanų rašytojų) pas mus nedaug; tad lengva, ėmusis rašyti esė, tapti pastebėtam.

Pagrindinis esė herojus – aš. Kokios to mūsų „aš“ savybės, tikriausiai nereikia pernelyg aiškinti. Pastabus, jautrus (ir visų pirma jautrus), intelektualus, išsilavinęs, apsiskaitęs, mėgstantis klasikinę muziką, gerus filmus (ypač Quentino Tarantino). Ant jo darbo stalo – Platonas, Borchesas, kažkodėl – Korano originalas. Dėl to „kodėl“ ir „kažkodėl“ galvos patartina nesukti. Tiesiog – autorius jau toks, ir su tuo skaitytojas turi sutikti pernelyg nesispardydamas, nes tokia jau eseistikos prigimtis. Ji yra autorinė eseistika, kaip kad yra autorinė daina.

Autorius yra stebintis, vertinantis, keikiantis, plūstantis, piktžodžiaujantis, liūdintis, sarkastiškas, ironiškas, įsimylėjęs, alkanas, pagiriotas, mylintis Lietuvą, nemylintis Lietuvos, kandus, krykštaujantis, matantis vaiduoklius, bet netikintis jais, jam labai patinka Mėnulis. Visos šios

nuostatos turi plūste plūsti vienoje ir toje pačioje esė. Jei nesugebate įvaldyti šios pilnatvės, verčiau esė nerašykite. Arba – jei esate tik kandus ir dažnai sėdite po Mėnuliu – jums dar daug trūksta, mokykitės.

Autorius turi pabrėžtinai nemėgti troleibusų, nes jie labai banalūs; neigiamai jis žiūri ir į visą civilizaciją. Visi išradimai po Gutenbergo knygų spausdinimo mašinos jam kelia žiovuļį ar taurų pasipiktinimą. Ir apskritai jis mėgsta rankraščius. Kad rašo kompiuteriu – tik iš begalinio nuolankumo.

Apskritai esė autoriui atleistina labai daug kas, – iš esmės viskas. To nesuvokęs pradedantysis esė rašytojas netaps eseistu. Tą reikia įsisąmoninti, ir labai smarkiai, gal net nešiotis kišenėse daug raštelių „man viskas atleistina“ ar pasikabinti šį lozungą ant sienos. Eseistas gali pats sau prieštarauti, kalbėti nesąmones, bet jei laikysis pagrindinių esė rašymo taisyklių, niekas to nepastebės, o pastebėjusiems galima atšauti, kad minties šuoliai reiškia ypatingą mąstymo laisvumą, prieštaros nurodo į ypatingą autoriaus laikyseną, pranokstančią įprastą supratimą, buitinių mąstymą.

Šis žanras reikalauja netikėto požiūrio, naujo rakurso, originalumo. Tą galima išpešti labai paprastai, tarkime, literatui dera rašyti daug esė apie kosmoso sandarą, kvarkus, fotonus, klonavimą ir pan. – svarbiausia, tuose dalykuose pernelyg nenusimanyti – o tada originalus požiūris garantuotas. Galima rašyti ir apie ekonomiką, kompiuterius, katamaranų statybos ypatumus Malaizijoje, – eseistui nėra neprieinamų temų, tamsių kampų.

Rašytojas privalo turėti enciklopedijų, žodynų, ypač –

tarptautinių žodžių, tačiau jais nesinaudoti, o cituoti iš atminties. Sausas enciklopedijos tekstas gali pakenkti esė stilistikai. O tokių dalykų reikia vengti kaip kempinligės. Be to, esė – tai ne įvairenybių enciklopedija, o rimtas žanras.

Tai nereiškia, kad informacijos eseistas neturi pateikti. Turi ir net privalo. Bet tai turi būti specifinė žinija, specifiniai faktai. Tarkime – pornografijos raida Senajame Egipte, įrašai Romos imperijos legionų tualetuose, nekromantijs karalienės Elžbietos dvare, kapitono Pirio Reiso žemėlapiai, monstrų bei demonų vaizdavimo ypatumai XIII a. Burgundijoje, manuskriptų iliustravimo būdai Airijoje, trapistų vienuolių valgiaraščiai – visa tai tinka; tokia žinija privaloma ir eseistikai prideda taip jai būtinos druskos.

Esė rašantysis turi susirasti sau autorių. Tai labai atsakingas poelgis, ir pasirinkti reikia labai rimtai, neskubant, nes teks susisieti su tuo autoriumi visam laikui. Tai turi būti, Dieve gink, ne garsenybė, tai – snobizmas. Reikia susirasti labai menkai žinomą autorių, tokį, apie kurį filosofijos ar literatūros specialistai viena ausimi yra girdėję, bet plačiau nei siaurajai visuomenei jis nežinomas. Atrasti jį bibliotekos katalogų užkaboriuose, perskaityti ir po to cituoti iš peties, giriant jį, šlovinant už minties gelmę; toks ėjimas eseistui būtinas, kad jis galėtų, viena vertus, parodyti savo skonio subtilumą ir begalinę erudiciją, antra, – bet kokia proga remtis visiškai ezoteriniu autoritetu. Tarkime, Lietuvos literatūroje tokių asmenų irgi yra, bet tai, Dieve gink, ne Herbačiauskas ar Tysliava, čia reiktų prisiminti Juozą Žmuidziną (vienos neblogo poezijos knygelės autorių), Daną Pumputį (menkai publikuotas ir nežymus tarpukario poetas, bet vien pa-

vardė ko verta). Neišduosiu daugiau pavardžių, jos man pačiam reikalingos, tačiau mintis, manau, aiški.

Esė rašytojas privalo visada tarp kitko užsiminti apie garsius vardus, greta kurių jis labai gerai atrodo. Skaitytojas turi suprasti, kad jie prieš autorių ir jo bičiulius nepaprastai niekingas. Garsenybes reikia vadinti vardais. Jei martei Justiną Marcinkevičių iš penkiolikos metrų, galima ramiai rašyti: kai mes su Justuku susitikomę Brode... ar: kai mes su Sigiū plepėjome apie Indonezijos literatūrą, aš, pliaukštelėjęs jam per petį, pasakiau: nieko tu, Sigi, apie poeziją nenusimanai... Kas tas Sigis – ne taip svarbu. Gal Geda, gal Parulskis, bet taip galima save „prišriuoti“ prie garsių autorių, o tai eseistui būtina. Taip pat familiariai eseistas turi elgtis su Hegeliu, Schopenhaueriu, Nietzsche, Kafka – skaitytojas turi pajusti, kad autoriui tai sava kompanija ir jie mielai su juo gertų „šnapsą“, tik va – numirė.

Pravartu turėti ir lotyniškų sentencijų knygele, skaitytojas tą labai vertina, nes nieko nesupranta. Nors šiaip dar labai gerai citatos senąja graikų kalba.

Keli temų variacijos pavyzdžiai, žinoma, neišnaudojantys visko ir galutinių kūrybinės virtuvės paslapčių neišduodantys. Bet – *sapientī sat*.

O pratarmės pabaigai norėčiau tarti – jei galite nerašyti esė, nerašykite, nes tai nebūtina; esė verčiau skaityti. Be to, rinka. Du eseistai Lietuvoje ją užpildo. Trys – perpildo. Keturi – vienas kitą skaitydami sukuria lietuviškos eseistikos kontekstą.

PATRIOTIŠKA ESĖ (su nostalgijos atspalviu). Pradėti nuo alyvų ir alyvuogių, autorius sėdi Graikijoje ant kalno

ir ilgisi Lietuvos. Senas pilvotas graikas su anyžinės buteliu, graikas Zorba. Kazantzákis. Olimpo kalnas. Onasis. Lantai. Kenedienė. Drachmos. Aleksandras Makedonietis. Delfai. Partenonas.

Ar dar įpilti? – klausia graikas smuklininkas.

Jei už Lietuvą – tai sklidiną „Metaxos“, – susigraudinęs atsako autorius.

Pro jo galvą prašvilpia graikiška kregždutė.

Kaip koks Paksas, – galvoja autorius.

Dar viena kregždė. O čia – Kairys, – prisimena autorius.

Prie tavernos sustoja ožys, priekaištingai žiūri į autorių. Kreta barzdelė.

Pats žinau, – sako autorius. Geria dar vieną sklidiną butelį „Metaxos“.

Ir užgieda „Lietuva brangi“. Daina sklinda virš kalvų ir klonių, nešdama į Lietuvą etc.

ŽALIA ESĖ. Tokia esė, kai autorius neturi laiko, tingi ar nežino, kaip ją rašyti. Tada reikia parašyti bet ką, nedėti kablelių, bet prikišti daug tarptautinių žodžių. Privalu jos neskaityti ir parašius iš karto nešti į redakciją. Nunešus mesti ant redaktoriaus stalo ir pabėgti, nuduodant, kad esi labai užsiėmęs.

Vartotini žodžiai: intelektualus, transvestitas, pneumonija, indulgencija, Kafka, globalus, farmaceutas, ichtiozauras, mortyra, piligrimas, sic transit, altruizmas, ofšorinis.

Iš tikrųjų – pamėginkite tuos žodžius sujungti draugėn, ir esė bus neprasta.

Tai ir yra žalia esė. Tik primenu: parašius nieku gyvu nedera jos skaityti, tai netgi draudžiama.

Redaktoriai tokias esė priima, nes galvoja, kad jie kažką svarbaus praleido ir nesuprato svarbiausio.

INTELEKTUALI ESĖ. Pats lengviausias esė porūšis. Lengviausias rašyti, turiu omenyje. Skaityti – tokių niekas neskaito, bet kas mums darbo.

Metodas: imti rimtą, epochinę problemą, kuri niekam nerūpi. Sumaišyti su ironija, sarkazmu, šešiomis citatomis. Citatų autoriai: Borchesas, Hesse, Einsteinas, Napoleonas, Brežnevas ir Konfucijus. Citatų turinys nesvarbus. Brežnevą galima pakeisti Čan Kaiši, Napoleoną – Tukididu. Konfucijaus keisti nereikia, jis pasakęs citatų kiekvienam galimam ir negalimam atvejui, o be to, tai vienintelis kinų vardas, kuris rašomas vienu žodžiu, be visokių ten pertrūkių.

Paskui rašyti, kas į galvą šauna – bet apie klonavimą, globalizaciją, civilizaciją, vektorius. Kas antrame sakinyje turi būti kažkas apie Picasso, Leonardą da Vinci ir Michelangelo. Du kartus įterpti žodį „šūdas“. Bet – tik du kartus.

Šūdo padauginus, gaunasi visai kitas žanras.

PESIMISTINĖ ESĖ. Autorius turėtų pradėti nuo lietaus, debesų („sunkūs švininiai debesys“, „dienų pilkuma“), kurie slegia jo iškankintą sielą. Siela sėdi po debesim ir rauda gūdžiu balsu.

Bet – likimas. Likimas ir žvaigždės užnešė sielą į Lietuvą, po debesim. Ekonomika sugriuvo, kultūra griuvėsiuose, niekas autoriaus nemylė. Autorius verkia šykščiom vyriškom ašarom. Jei autorė moteris – gali išvis apsibliauti

ir padėti ašarom numazgotą daugtaškį. Autorius turi dar kelias eilutes tęsti ir pasakyti, kad bus dar blogiau, o debesis vis spaudžia autorių prie žemės it monetų kalyklos presas. Autorius dar spėja kažką šūktelėti.

Presas nusileidžia.

ESĖ APIE BUITĮ. Esė autorius apskritai nekenčia buitės ar bent jau ją ignoruoja, buitis jam kelia šleikštulį, ji – atstumianti. Būtis – visai kitas reikalas, apie ją eseistas įpratęs daug ir originaliai mąstyti.

Kada šiuos dalykus aprašęs autorius jaučia, kad pakankamai iškeikė tą niekingą buitį su vaikų vystyktais, troleibusais, šiukšlių ir stiklo taros nešimu, ir jau gali pastebėti, kad būsimasis skaitytojas ima pritariamai linkčioti ir murmėti: „Na taip, ta buitis, kaip viskas niekinga, kaip autorius teisingai pagavo gyvenimo menkystę“, autoriui reikia ūmai peršokti ant kito žirgo ir tarp kitko papasakoti, kad jis, plaudamas indus, mąsto apie *ing* ir *jang* dialektiką, Daodedziną, apie induistų dievą Ganešą, vaizduojamą kaip dramblys didelėmis ausimis, ir Hegelio „Dvasios fenomenologiją“, o siurbdamas kilimą stebi smulkias dulkeles, mąstydamas apie tai, ką apie jas sakė Demokritas ir Epiktetas ir kaip jų mintis komentavo neoplatonikai, ir pats prilygina šias dulkeles gyvenimo trapiai amžinybei, kiekviena dulkelė – tai likimas, – mašliai sako autorius, išjungdamas dulkių siurbli. Ką autorius tuo norėjo pasakyti, visiškai nesvarbu; skaitytojas, pritrėkštas autoriaus didybės, apsiverkia, nes jis pats siurbdamas kilimą tegali galvoti apie alų ar kažką panašaus.

Šitokie ėjimai eseistikoje būtini, tiesa, gal kiek neko-

rektiški, bet kaip smagu prigauti skaitytoją. Ir – priversti pasijusti niekinga ypata.

O kas žino – gal skaitytojas ims ir persiauklės ir, skalbdamas vystyklus, ims kliedėti apie debesis.

SEILĖTA ESĖ. Panaši į pesimistinę, bet toks panašumas tik diletantams. Čia irgi debesis tinka, bet jie ne šviniiniai, jie panašūs į ėriukus, šviečia saulė, bet sieloje kažko nelinksmas, širdį gniaužia supratimas, kad viskas ne taip.

Bet vaikystė... basakojis (basakojė) bėga per ražienas, su rugiagėle rankoje. Platūs dvaro ar *kolchozo* laukai, javai svyruoja vėjyje it kokia Geltonoji jūra... Pamiškėje kalena kulkosvaidis. Stribai? Partizanai? Ak, koks skirtumas, laiminga vaikystė, saulė ir javai (kviečiai, miežiai, grikliai). Saldainis, tirpstantis burnoje, limonadas „Diušės“.

Upės dugne upėtakis (lašiša, ungyrys) neršia, plikomis rankomis pagauni, spurda rankose, žvynuose saulės blyksniai.

Ak, kodėl? Kaip? Už ką? Ir kas? Kada? Ką?

Kada tai pasikartos? Kas?

Jei autoriui iš nosies ima tekėti snarglys – esė parašyta.

IMPRESIONISTINĖ ESĖ. Tik iš pirmo žvilgsnio atrodo, kad tokią esė rašyti lengva. Impresionistinė esė reikalauja gramatikos taisyklių išmanymo, tai yra žinoti, kad galima dėti daugybę kablelių ir kabliataškių. O jei galima – vadinasi, reikia.

Didžiausias sunkumas impresionistinei esė tas, kad jone negali būti nė užuominos apie siužetą. Tai aukštasis

eseistikos pilotažas. Daug smulkių potėpių, iš tolo susiliejančių į, tarp mūsų kalbant, nežinia ką, bet tam žmonei ir sugalvojo impresionizmą. Pavyzdys:

Stovi drugelis ant tvoros. Stovi ir nugriuvo. Sparneliai plast, plast; nėra drugio. Kur jis, žino tik Ahuramazda.

Grižulas sukasi. Senas kalvis, apie traktorius, paniekiamai; žaltys rangosi ant asfalto.

Arklys įsitempęs it styga, žiūri į tolį.

Groja Rostropovičius.

Jei galėtum, pakiltum ir lėktum, lėktum už horizonto, kur link nuskriejo muzika. Arklio akys mąsto. Prie karčemos šurmuliuoja vyrai. Bus mitingas! Žemę dalys!

Kas iš to, sako Brahmsas.

Drugelio sparno mostelėjimą apdainavęs kinų poetas Li Bo atrado aštuoniasdešimt septynis žodžius tam vinktelėjimui aprašyti.

Brahmsas irgi. Ką tu irgi, Brahmsai, klausia teta Valerija. Aš viską irgi, atsako Brahmsas.

Ak, mylimoji mano... Ašara rieda per skruostus. Viena per abu. Įstrižai rieda.

Pribėgo Rostropovičius, mes išsibučiavome.

Patefonas groja „Alte Kameraden“.

Merginų viliotinis!

KELIONIŲ ESĖ. Labai populiarus žanras. Autorius Niujorke, Bombėjuje, Londone. Daug mąsto. Vaikšto po memorialinius muziejus. Vėl mąsto. Skaito Joyce'ą su Proustu. Vaikšto po kapines (lietuvis būtinai turi aplankyti visas kapines, eseistas juolab). Fotografuojasi prie kapo. Mąsto dar. Eina į rašytojo muziejų. Mąsto. Jaučia. Išgy-

vena. Apsiverkia. Eina į parodą. Stebi. Jaučia. Žiūri. Spokso. Apsiverkia.

Prie jo prieina japonė ir sako: iš kur tu. Iš Lietuvos, atsako autorius. Ten, prie Švedijos, už balos. Žinau, atsako japonė, Čiurlionis, Sabonis, Mendelssohnas.

Skamba Lietuvos garsas, mąsto autorius. Prie Temzės jį ištinka nostalgijos priepuolis. Nusispjauna į Seną. Vėl prieina japonė. *Dėja vu.*

Laikas namo, mąsto autorius. Ūkia garlaivis. Paryžius dingsta pakrantės miglose. Autorius apsiverkia. Spaudžia širdį jausmai. Lietuva, krantas. Bučiuojasi su Lietuva.

Ant krantinės jo laukia Bumblauskas, Brazauskas, Sabonis ir Mendelssohnas. Eime alaus, paprastai sako jie, sveikas atvykęs.

ISTORINĖ ESĖ. Lietuvoje rašomi du istorinės esė variantai. Vienas – apie Vytautą, kitas – apie Barborą Radvilaitę. Nežinia, kodėl tos temos tokios populiarios, gal kad abu iš esmės blogai baigė ir galima kiek paraudoti, o raudas eseistai ir skaitytojai labai vertina. Na, apie Vytautą visada galima pasiskaityti enciklopedijoje ar tiesiog apie jį žinoma iš vidurinės mokyklos kurso, Barbora Radvilaitė įdomi tuo, kad per tūkstantį Lietuvos mažesnio ar didesnio valstybingumo metų tai antra karalienė po Mortos. Mindaugo Mortos, turiu omenyje.

Įdomu – Lietuva per tūkstantį metų turėjo dvi karalienes. Bet abi numirė. Ką po to galvoti? Koks čia valstybingumas be karalienių, jei karalienės turi net šachmatai. Šachmatai turi, lietuviai – ne.

Apie Vytautą labai gerai rašyti, nes jis mazgojo kojas

Juodmarėse, ir dar žirgą gerti vertė, tą sūrų vandenėlį. Tapybiška. Be to, Vytautas – tipiškas lietuvis, nes jam iš esmės nieko neišėjo, Lietuvą prakišo, Ordinui bruko žemaičius, gal būtų ir įkišęs, ir mes dabar neturėtume Daukanto nei Valančiaus, ir būtume visai prasigėrę.

TIŪBINGENAS, RUDENS PASAKA

Vykimas kur nors – visada transcendentinis ar tik transcenduojantis vyksmas; kiekvienas *iki* turi savo *nuo*; taigi *nuo*: sušlapęs Kaunas, metro ūgio bepročiai, kaulyjantys išmaldos, su skustuvėliais užantyje, estiški autobusai, niekaip negalintys išsiaiškinti, kuriam teks važiuoti į Paryžių, kuriam – į Štutgartą; minia tautiečių, nuolankiai laukiančių estiškų derybų pabaigos; įsėdimas į autobusą prilygsta katarsiui ar bent jau „Mirusiųjų knygos“ tarpsnio įveikai. Šalia sėdi moteris, neaukšta moterytė, vykstanti į vieną pramoninį Vokietijos didmiestį; autobusas pajuda, manęs laukia Tiūbingenas ir trisdešimt valandų kelio per naktį ir dieną, kelionė erdve ir laiku; ant Tiūbingeno stogų sėdi Hegelis ir moja man: *komm...* O gal ir ne Hegelis – iš tolo neįžiūriu...

Bet prieš tai dar instruktažas: simpatinga estukė pažada kavą kelionės metu ir šiaip kavos; instruktažas estiškai, vokiškai, rusiškai; jau estiškame daug kartų nugirstu žodį „tualetas“, trisdešimties valandų kelionei tai gana neblogas žodis; tačiau per kitakalbes instrukcijas išgirstu: taip, yra tas